

MAHMÛD MUHAMMED ŞÂKİR

vefat etti. *el-Edebü'l-İslâmî* dergisinin XVII. sayısı (1997) onunla ilgili özel sayı olarak yayımlanmıştır.

Eserleri. 1. *el-Kavsü'l-ʿazrâʿ*. Modern Arap şiirinin ilk örneklerinden olan bu kaside birkaç defa basılmıştır (Kahire 1952, 1964, 1972). 2. *Ebâtil ve esmâr* (Riyad 1391/1971). 3. *er-Risâletü'l-cedîde* dergisinde Levis (Louis) Avd'ın bazı görüşlerine reddiye olarak yazdığı yirmi beş makaleyi ihtiva etmektedir. Yazar, eserde misyonerlik hareketiyle bu hareketin yöntem ve vasıtalarından da söz etmiştir. 4. *Maʿa'l-Mütenebbî (el-Mütenebbî risâle fi't-tarîk ilâ şekâfetinâ)* (I-II, Kahire 1977). 5. *Necrîyâ* (Nijerya) (Dimaşk 1963). 6. *Gîniyâ* (Gine) (Dimaşk 1962). 7. *Medâhilü i'câzi'l-Kurʿân (el-Faysal, XXVIII [1979], s. 69)*. 8. *Namaʿ şaʿb ve namaʿ muhîf* (Cidde 1996). 9. *el-Mecelle* dergisinde 1969-1980 yılları arasında yayımlanan yedi makalesini içermektedir. 10. *Kağıyyetü's-şîri'l-câhilî fi kitâbi İbn Sellâm* (Cidde 1418/1997).

Mahmûd Muhammed Şâkir'in neşirlerini gerçekleştirdiği klasik eserler de şunlardır: *Tefsîrû'l-İmâm et-Taberî* (I-XVI, Kahire 1955-1969, ilk on üç cildi Ahmed Muhammed Şâkir ile birlikte); İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuḥûli's-şuʿarâʿ* (Kahire 1952, 1394/1974); Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş* (Kahire 1381); Ebû Temmâm, *el-Vaḥşîyyât* (Kahire 1963, Abdülazîz el-Meymenî ile birlikte); Sükkêrî, *Şerḥu eş-şîri'l-Hüzelîyyîn* (Kahire 1384/1965, Abdüssettâr Ahmed Ferrâc ile birlikte); Makrîzî, *İmtâʿu'l-esmâʿ bimâ li'r-Resûl mine'l-enbâʿ* (Kahire 1941); Abdülkâhîr el-Cürçânî, *Delâilü'l-iʿcâz* (Kahire 1404/1984); *Esrârü'l-belâğa* (Cidde 1412/1991); Ebû Hilâl el-Askerî, *Fazlü'l-ʿaṭâ ʿale'l-ʿusr* (Kahire 1353/1934); İbnü'd-Dâye, *el-Mükâfeʿe ve hüsnü'l-ukbâ* (Kahire 1359/1940); Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Teẓzîbü'l-âşâr* (Kahire 1982).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmûd Muhammed Şâkir, *el-Mütenebbî risâle fi't-tarîk ilâ şekâfetinâ*, Cidde-Kahire 1985; a.m.f., "Taḥkîku't-türâs", *el-Faysal*, XXVIII, Riyad 1979, s. 67-69; Eymen Fuâd Seyyid v.dğr., *Dirâsât ʿArabîyye ve İslâmîyye*, Kahire 1982; M. Mehdi Allâm, *el-Mecmaʿiyyûn fi ḥamsîne ʿâmen*, Kahire 1406/1986, s. 342-343; Mahmûd İbrâhîm er-Rıdvânî, *Ebû Fîhr Mahmûd Muhammed Şâkir (Şeyḫü'l-Arâbe) beyne'd-dersî'l-edebl ve't-taḥkîk*, Kahire 1995; Ömer Hasan el-Kayyâm, *Mahmûd Muhammed Şâkir: er-Racûl ve'l-menhec*, Beyrut 1417/1997; *el-Edebü'l-İslâmî*, V/17, Riyad 1418/1997, özel sayı; Mahmud Muhammed al-Tanahi, "In memoriam: Mahmûd Şâkir", *al-Furqan*, sy.3, London 1419/1998, s. 16-17. MUHAMMED HARB

MAHMÛD MUHAMMED TÂHÂ

(محمود محمد طه)

(ö. 1985)

Sudanlı fikir ve siyaset adamı.

1910 yılı civarında Mavi Nil'in kenarında yer alan Rufâa'da doğdu. Dinî bir çevrede büyüdü. 1936'da Gordon Memorial College'dan (Hartum Üniversitesi) hidrolik mühendisi olarak mezun oldu ve Atbara'da Sudan demiryollarında görev aldı. 1930'lardan itibaren Sudan'ın bağımsızlığı için bilfiil rol üstlendi; bağımsızlık mücadelesine daha aktif katılabilmek için 1941 yılında resmî görevinden istifa etti ve Hartum'a yerleşti.

Fikrî oluşumunu Atbara'da kaldığı süre içerisinde tamamlayan Mahmûd Muhammed Tâhâ, Britanya idaresi altında kalmayı savunan Ümmet Partisi'ne, Mısır'la idarî ve siyâsî birliği savunan Eşikkâ Partisi'ne ve diğer partilere karşı çıkarak Muhammed el-Mehdi, Mansûr Abdülhamîd, Münîr Sâlih Abdülkâdir, Zünnûn Bişrî ve Muhammed Fadlullah Muhammed gibi yazarlarla birlikte Ekim 1945'te Cumhuriyetçi Parti'yi kurdu. Liderliğine kendisinin getirildiği partinin amacı demokratik sosyalizmi benimsemiş federal bir Sudan cumhuriyeti kurmaktı. Sömürgeci güçlere karşı açıktan tavır alması sonucunda Tâhâ, hükümet aleyhinde propaganda yaptığı iddiasıyla 1946'da elli gün süreyle tutuklu kaldı. Aynı yıl yaptığı bir konuşma yüzünden halkı yönetime karşı tahrik etmek ve şiddete sevk etmek suçlamasıyla yeniden tutuklanarak iki yıl hapse mahkûm edildi. Hapis hayatı boyunca hem kendisi hem de Cumhuriyetçiler için yeni bir dönüm noktası sayılabilecek değişimler geçirerek yoğun bir dinî yaşayışa yönelen Mahmûd Muhammed Tâhâ, hapisten çıktığında arkadaşlarına Cumhuriyetçi Parti'nin misyonunun İslâm olduğunu, kendisini de bu misyonun taşıyıcılığını yapmakla yükümlü gördüğünü açıkladı. Daha sonra ailesiyle buluşmak üzere Rufâa'ya gitti ve orada iki yıl halvette kaldı. Bu süre içerisinde Kur'an'ı ezberledi. Tekrar Hartum'a dönerek burada editörlüğünü Ca'fer es-Sûrî'nin yaptığı *el-Cumhûriyye* gazetesini kurdu.

Mahmûd Muhammed Tâhâ, 1951'de tekrar toplum karşısına çıktığında siyâsî bir program yerine İslâm'ın yeni bir yorumunu ortaya koydu. Böylece Cumhuriyetçiler faaliyetlerine yeniden başladıkları zaman siyâsî bir parti olmaktan ziyade

toplumu aydınlatmaya ve İslâm'ın insanî değerlerini yaymaya çalışan dinî bir hareket halini almışlardı. Ca'fer en-Nümeyrî'nin 1968'deki kanlı darbesinin ardından partilerin yasaklanması üzerine ismini el-İhvânü'l-cumhûriyyûn olarak değiştiren bu hareket siyâsî hedefinden tamamen vazgeçmedi. Felsefî bir mistisizmle rasyonel siyaseti kaynaştırıp İslâmî bir ideoloji içinde sözlü ve yazılı olarak görüşlerini topluma duyurmaya çalıştı. Bu çerçevede Kur'an'ın şeriatla ilgili hüküm ve görüşlerinin tarihî olduğunu söylerken evrensel kabul ettiği ahlâk ilkelerini merkeze aldı. Fakat hareketin Sudan anayasasına şeriatın dahil edilmesine karşı açık tavır alması ve Tâhâ'nın ortaya koyduğu İslâm'la alakalı yeni görüş ve yorumlar, başta İhvân-ı Müslimîn olmak üzere pek çok kesimden büyük tepki gördü. 1968'de Mahmûd Muhammed Tâhâ mürted olmak suçlandı, bu tür ağır suçlamalar sonraki yıllarda da sürdü. Nihayet 18 Ocak 1985'te idam edildi.

Hâllâc-ı Mansûr, Gazzâlî ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıf düşünürlerin yanında Benjamin Kid, Auguste Comte, Herbert Spencer, Hegel ve Marks gibi düşünürlerin görüşlerini de yakından tanımış ve onlardan etkilenmiş bir düşünür olan Mahmûd Muhammed Tâhâ'nın fikrî yapısının esasını Kur'an'ın bir dinin usul, diğeri fûrû konularına dair olmak üzere iki ana mesajının bulunduğu tezi teşkil etmektedir. Buna göre Kur'an'ın Mekke'deki usule dair mesajı ferdî ve dinî özgürlük, eşitlik ve eşit mülkiyet hakkı gibi İslâm dininin ahlâkî ve mânevî ilkelerini içerir. Medine'de ortaya konulan fûrûa dair mesaj ise şeriatın temelini oluşturan hukuk kuralları bütünüdür. Tâhâ'ya göre Kur'an'ın Medine'deki mesajı İslâm ümmetinin I. (VII.) yüzyıldaki içtimaî ve tarihî şartlarıyla sınırlıdır ve bugün için geçerliliğini kaybetmiştir. Şu halde çağımızda İslâmî bir hayatın ve toplumun yeniden inşası için geçerliliğini sürekli koruyan Kur'an'ın Mekke'deki mesajı temel alınmalıdır.

Mahmûd Muhammed Tâhâ'ya göre Kur'an gibi sünnetin anlamı da iki farklı düzeyde gerçekleşmektedir. Buna göre birinci düzeydeki sünnet Hz. Peygamber'in, kendi döneminin tarihî şartları ve o dönemde yaşayan insanların anlayış seviyeleriyle bağlantılı olarak söylediği sözler, ortaya koyduğu davranışlardır. İkinci düzeydeki sünnet ise onun ruh dünyasını dışı vuran ve esas maksadını ortaya koyan söz ve fiilleri olup evrensel olan da

sünnetin insanı erdemli ve ahlâklı olmaya götüren şahsî fiillerle alâkalı bu kısım. Esasen sünnetten anlaşılması gereken form değil içerik, yani o formu varılmak istenen manevî sonuçtur. Bu da Resûl-i Ekrem'in ahlâkî şahsiyetinde ve başkalarına yönelik davranışlarında aranmalıdır.

Tâhâ'nın dinî ve sosyopolitik konularda kaleme aldığı eserleri arasında en önemlisi *er-Risâletü's-sâniye mine'l-İslâm*'dir (Omdurman 1967). Kur'ânî mesajın mahiyetinin incelendiği eser *The Second Message of Islam* adıyla Abdullahî Ahmed en-Naîm tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Syracuse 1987). Diğer önemli eserleri Hz. Peygamber'in sünnetinin anlamıyla ilgili *Ṭarîḫu Muḫammed* (Omdurman 1966) ve *Risâletü's-Şalât*'tir (Omdurman 1966).

BİBLİYOGRAFYA :

J. O. Voll, *Islam Continuity and Change in the Modern World*, Colorado 1982, s. 254-255; C. Fluehr-Lobban, *Islamic Law and Society in the Sudan*, London 1987, s. 274-276; a.mlf. v.dğr., *Historical Dictionary of the Sudan*, Metuchen-London 1992, s. 178-180; Maḥcûb Ömer Bâşirî, *Rûvâdû'l-fikri's-Sûdânî*, Beyrut 1411/1991, s. 361-364; R. P. Stevens, "Sudan's Republican Brothers and Islamic Reform", *Journal of Arab Affairs*, I/1, Fresno 1981, s. 135-146; G. Lichtenthaler, "Muslih Mystic and Martyr. The Vision of Maḥmûd Muḫammad Ṭâhâ and the Republican Brothers in the Sudan: Towards an Islamic Reform?", *Islam et Societes au Sud du Sahara*, sy. 9, Paris 1995, s. 57-81; P. J. Magnarella, "Republican Brothers", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, III, 429-430; A. Oeverman, "Ṭâhâ, Maḥmûd Muḫammed", *EP* (Ing.), X, 96-97.

ÖMER MAHİR ALPER

leyman Şah ve Selçuk Şah) en büyüğü olan Mahmud'u yanına çağırıp ona ölümünün yaklaştığını, tahta çıkıp devlet işlerine nezaret etmesini söyledi; ardından oğlunu 15 veya 23 Zilhicce 511'de (9 veya 17 Nisan 1118) Büyük Selçuklu tahtına çıkararak emirlerden biat aldı (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 525; a.mlf., *et-Târîḫu'l-bâhir*, s. 20). Sultan Muhammed Tapar 24 Zilhicce'de (18 Nisan) ölünce Mahmud, devlet erkânının desteğiyle on dört yaşında iken Büyük Selçuklu tahtına çıkınca cülûs bahşişi olarak 10 milyon dinar dağıttı. Ertesi gün camilerde hutbe onun adına okunmaya başlandı. Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, 13 Muharrem 512'de (6 Mayıs 1118) Bağdat'ta Mahmud adına hutbe okutarak saltanatını tasdik etti.

Hâcib-i Büzürg Ali Bâr ve kâtibi Ebû'l-Kâsım Dergezîni gibi bazı devlet erkânı ve kumandanlar, yaşının küçüklüğünden faydalanarak Mahmud'u nüfuzlarını genişletmek amacıyla amcası Horasan Meliki Sencer aleyhine kışkırtılar. *Zübdetü'n-Nusra*'da on madde halinde sıralanan (s. 117-121) yolsuzlukları ve haince planları haber alan ve sultanlığını ilân eden Sencer (14 Haziran 1118), bu yolsuzluk ve kışkırtmalara bir son vermek ve Büyük Selçuklu tahtının tek sahibi olmak için yeğeni Mahmud üzerine yürüdü. Sencer'in hareket ettiğini öğrenen Mahmud, amcasına çeşitli hediyeler gönderip yılda 20.000 dinar vergi ödemeyi önerdi. Ancak Sencer, devlet adamlarının yeğenini tahakküm altına aldıklarını söyleyerek yoluna devam etti. Sencer'in yanında Gazneli meliki, Sistan hâkimi Ebû'l-Fazl Tâcüd-din Nasr b. Halef, Kutbüddin Hârizmşâh, Kâkûyîler'den Alâüddeve Gerşâsb, İsmâîlîler ve bazı gayri müslim Türk zümreleri de bulunuyordu.

Sencer'in kararlılığını gören Mahmud Rey'e gidip savaş hazırlıklarına başladı. İki tarafın öncü kuvvetleri karşılaştıkça Hâcib-i Büzürg Ali Bâr, Sencer'in kumandanı Emir Üner'i mağlûp etti. Bağdat şahnesi Mengüpars b. Bōripars ile Mansûr b. Sadaka el-Esedî de Mahmud'un saflarına katıldı. Ancak Sâve civarında yapılan meydana savaşımda Mahmud yenildi (2 Cemâziyelâhir 513 / 10 Eylül 1119) ve İsfahan'a çekildi; Halife Müsterşid-Billâh Bağdat'ta Sultan Sencer adına hutbe okutmaya başladı. Mahmud'un veziri Kemâlümülk (Kemâleddin) es-Sümeymî ve kumandanları Sencer'den Mahmud'un bağışlanmasını istediler; Sencer de özellikle annesi Seferiye Hatun'un ricasıyla yeğenini bağışladı. Bunun üzerine Mahmud'un

Sencer'in huzuruna çıkarken tâbiliğini açıkça belirtmesi için şu şekilde hareket etmesi kararlaştırıldı: Mahmud Sencer'in yedek atına binecek, kendi saltanat âlâmeti olan kırmızı renkten vazgeçip Sencer'in âlâmeti olan siyah-beyazı benimseyecekti; huzura girince yer öpecek ve Sencer'i ayakta bekleyecek, rikâbının yanında yayan yürüyecek, otağının arkasındaki çadırda onun aile efradından biri gibi oturacak, amcasının güven ve hoşnutluğunu kazanmak için yanında yirmi gün (veya bir ay) kalacak, yanında kaldığı sürece kendi adına nevbet çaldırmayacaktı. Sencer böylece, hükümdarlık hak ve âlâmetlerinden vazgeçmiş bir durumda huzuruna çıkan yeğeni Mahmud'u kucakladı; sonra da onu Irak Selçuklu sultanı ve kendisinin veliahdı ilân edip kızıyla evlendirdi. Mahmud, Sencer'in önce Mâhmel Hatun adlı kızıyla, sonra ölümü üzerine diğer kızları Gevher Neseb Hatun ile evlendi. Şâban 513'te (Kasım 1119) yapılan antlaşmaya göre Sencer "es-sultânü'l-a'zam ve sultânü's-selâtin", Mahmud "es-sultânü'l-muazzam ve seyyidü's-selâtin" unvanlarını kullanacak, Mahmud da amcası gibi günde beş defa nevbet çaldıracaktı. Ancak Sencer, yeğenine babası Muhammed Tapar'ın doğrudan yönettiği toprakların bir kısmını bıraktı; Rey, Mâzenderân ve Kûmis bölgelerini kendi topraklarına ilhak etti. İbnü'l-Esîr, söz konusu antlaşmadan sonra Sencer'in bir menşurla yeğeni Mahmud'a verdiği toprakları şöyle sıralar (*et-Târîḫu'l-bâhir*, s. 21): Hemedan, İsfahan, Cibâl (İrâk-ı Acem), Kirman, Fars, Hûzistan, İrâk-ı Arab, Azerbaycan, İrmîniye, Diyarbekir, Musul, el-Cezîre, Diyarımudar ve Diyarrebîa, Suriye ve Beledürürüm (Anadolu). Sencer, Mahmud'u yirmi gün (veya bir ay) kadar yanında tuttuktan sonra hil'at, kıymetli mücevherler, eyer takımları, değerli atlar ve mahfeli bir fil hediye edip Irak Selçuklu sultanı olarak ülkesine gönderdi. Bu arada Mahmud'un ordusunda kendisine karşı savaşan kumandanları ve devlet adamlarını tasfiye etti. Sencer, bu taksim sırasında Mahmud'un kardeşlerinden Tuğrul'a el-Cibâl'in doğu yarısıyla Gîlân'ı, Selçuk Şah'a Fars eyaletiyle İsfahan ve Hûzistan'ın yarısını iktâ etmiş, böylece Mahmud'un başında bulunduğu Irak Selçuklu Devleti'nin kendisine karşı bir daha tehlike oluşturmaması için gerekli tedbirleri almıştır.

Maḥmûd'un Irak'a dönmelerinden kısa bir süre sonra Musul ve Azerbaycan meliki olan Mesud, ünlü veziri Tuğrâî ve Ata-

MAHMÛD b. MUHAMMED TAPAR

(محمود بن محمد تبار)

Mugisî'd-dünyâ ve'd-dîn yemînü emîri'l-mü'minîn Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. Muhammed Tapar b. Melikşâh es-Selcûkî (ö. 525/1131)

Irak Selçuklu sultanı (1118-1131).

498'de (1105) doğdu. Babası Sultan Muhammed Tapar, ölümüyle sonuçlanan hastalığının son günlerine rastlayan 511 yılı kurban bayramında (4-6 Nisan 1118) Oğuz töresine uygun biçimde büyük bir ziyafet tertip ederek sofrasını ve sarayını yağmalattı. Bundan birkaç gün sonra durumunda bir düzelme göremeyince beş oğlundan (Mahmud, Tuğrul, Mesud, Sü-